

IQLIM O'ZGARISHINING MILLIY IQTISODIYOTGA TA'SIRI VA UNI KAMAYTIRISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARI

G'aybullayeva Durdona

Buxoro davlat universiteti

Iqtisodiyot va turizm fakulteti

3-IIQTKT-24 guruhi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqlim o'zgarishining O'zbekiston milliy iqtisodiyotiga ta'siri hamda uning salbiy oqibatlarini kamaytirishning iqtisodiy mexanizmlari tahlil qilinadi. Iqlim o'zgarishi qishloq xo'jaligi, suv resurslari, energetika, sanoat, transport, aholi salomatligi va hududiy rivojlanishga bevosita hamda bilvosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston sharoitida suv tanqisligi, qurg'oqchilik, ekstremal issiqlik, chang bo'ronlari, Orolbo'yi ekologik muammolari va energiya resurslaridan yuqori darajada foydalanish iqtisodiy barqarorlikka jiddiy xavf tug'diradi. Maqolada yashil iqtisodiyotga o'tish, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish, ekologik soliqlar, uglerod narxlash mexanizmlari, yashil investitsiyalar, davlat-xususiy sheriklik va iqlim sug'urtasi kabi iqtisodiy vositalar ilmiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so'zlar: iqlim o'zgarishi, milliy iqtisodiyot, yashil iqtisodiyot, uglerod emissiyasi, suv tanqisligi, iqtisodiy mexanizm, energiya samaradorligi, yashil investitsiya, ekologik soliq, O'zbekiston.

XXI asrda iqlim o'zgarishi jahon iqtisodiyotining eng dolzarb muammolaridan biriga aylandi. Global haroratning oshishi, yog'ingarchilik rejimining o'zgarishi, qurg'oqchilik, suv tanqisligi, tabiiy ofatlar va ekstremal ob-havo hodisalari iqtisodiy o'sish sifatiga, ishlab chiqarish samaradorligiga va aholining turmush darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, tabiiy resurslarga, qishloq xo'jaligiga va energiya iste'moliga yuqori darajada bog'liq mamlakatlarda iqlim xavflari iqtisodiy rivojlanishning muhim cheklovchi omiliga aylanmoqda. O'zbekiston ham iqlim o'zgarishi ta'siriga sezgir davlatlar qatoriga kiradi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, moslashuv choralarisiz iqlim o'zgarishi O'zbekiston iqtisodiyotini 2050-yilga borib taxminan 10 foizga kichraytirishi, bandlik va aholi daromadlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bilan birga, iqlimga moslashuv investitsiyalarining foydasi xarajatlaridan 2–3 baravar yuqori bo'lishi qayd etiladi.

Shu sababli iqlim o'zgarishini kamaytirish va unga moslashish bo'yicha iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish O'zbekiston uchun strategik ahamiyatga ega. Mamlakatda “yashil” iqtisodiyotga o'tish, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha qator davlat dasturlari qabul qilingan. 2019–2030-yillarda O'zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o'tish strategiyasida energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya, iqlim o'zgarishiga moslashish va “yashil” moliyalashtirish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan.

Maqolada ilmiy-abstrakt tahlil, taqqoslash, tizimli yondashuv, iqtisodiy-statistik tahlil va institutsional tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini iqlim iqtisodiyoti,

yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish va ekologik modernizatsiya konsepsiyalari tashkil etadi. Amaliy asos sifatida O‘zbekistonning milliy strategiyalari, Jahon banki, UNFCCC va boshqa xalqaro tashkilotlar ma’lumotlari tahlil qilindi. Iqlim o‘zgarishining iqtisodiyotga ta’siri ko‘p tarmoqli xususiyatga ega. U faqat qishloq xo‘jaligi yoki ekologiya bilan cheklanmaydi, balki makroiqtisodiy barqarorlik, davlat byudjeti, eksport salohiyati, mehnat unumdorligi va hududiy rivojlanishga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Birinchi, iqlim o‘zgarishi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishiga kuchli ta’sir qiladi. Haroratning oshishi, suv tanqisligi va qurg‘oqchilik hosildorlikni kamaytiradi, chorvachilikda yem-xashak bazasini zaiflashtiradi va oziq-ovqat xavfsizligiga xavf tug‘diradi. O‘zbekistonning yangilangan iqlim majburiyatlarida eng zaif tarmoqlar qatorida qishloq xo‘jaligi, suv resurslari, sog‘liqni saqlash, kommunal xo‘jalik, o‘rmon xo‘jaligi, transport, qurilish va energetika ko‘rsatilgan.

Ikkinchi, iqlim o‘zgarishi suv resurslari taqchilligini kuchaytiradi. O‘zbekiston suv resurslarining katta qismi transchegaraviy daryolar — Amudaryo va Sirdaryo havzalari orqali shakllanadi. Haroratning oshishi, muzliklarning qisqarishi va suv oqimining mavsumiy o‘zgarishi sug‘oriladigan dehqonchilik, ichimlik suvi ta’minoti, energetika va sanoat uchun qo‘shimcha xavf tug‘diradi. NDC 3.0 hujjatida O‘zbekiston iqlim o‘zgarishiga ayniqsa suv resurslari va qishloq xo‘jaligi unumdorligi nuqtayi nazaridan sezgir ekani ta’kidlangan.

Uchinchi, iqlim o‘zgarishi energetika sektoriga ta’sir etadi. Elektr energiyasiga talab issiq kunlarda ortadi, sovitish tizimlari yuklamasi kuchayadi, suv resurslaridagi o‘zgarishlar esa gidroenergetika va issiqlik elektr stansiyalari faoliyatiga ta’sir qilishi mumkin. Jahon banki O‘zbekiston iqtisodiyotini energiya va resurslardan intensiv foydalanadigan iqtisodiyot sifatida baholaydi hamda energetika sektori mamlakat issiqxona gazlari chiqindilarining taxminan 75 foizi uchun javobgar ekanini qayd etadi.

To‘rtinchi, iqlim o‘zgarishi mehnat unumdorligi va aholi salomatligiga ta’sir qiladi. Ekstremal issiqlik sharoitida qurilish, qishloq xo‘jaligi, transport va sanoat korxonalarida ish samaradorligi pasayadi. Issiq to‘lqinlari yurak-qon tomir va nafas yo‘llari kasalliklarini kuchaytirib, sog‘liqni saqlash xarajatlarini oshiradi. Bu esa davlat byudjeti va uy xo‘jaliklari xarajatlariga qo‘shimcha bosim keltiradi.

Beshinchi, iqlim o‘zgarishi hududlararo iqtisodiy tafovutlarni chuqurlashtirishi mumkin. Orolbo‘yi, Qoraqalpog‘iston, Buxoro, Xorazm va qurg‘oqchil hududlar iqlim xavflariga ko‘proq duch keladi. Bu hududlarda suv tanqisligi, tuproq sho‘rlanishi, chang bo‘ronlari va ekologik degradatsiya bandlik, migratsiya va aholi daromadlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Iqlim o‘zgarishini kamaytirish iqtisodiy mexanizmlari ikki asosiy yo‘nalishda shakllanadi: birinchisi — issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish, ikkinchisi — iqtisodiyotning iqlim o‘zgarishiga moslashuvchanligini oshirish.

1. Yashil iqtisodiyotga o‘tish. Yashil iqtisodiyot — tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavflarni kamaytirish va iqtisodiy o‘sishni barqarorlashtirishga qaratilgan modeldir. O‘zbekistonda 2030-yilgacha “yashil” iqtisodiy o‘sishni ta’minlash dasturi tabiiy resurslardan samarali foydalanish, iqlim o‘zgarishiga chidamlilikni kuchaytirish,

sanoatning kam uglerodli rivojlanishi, innovatsiyalar va “yashil” investitsiyalarni jalb qilish kabi ustuvor yo‘nalishlarni belgilaydi.

Yashil iqtisodiyotga o‘tish iqtisodiy jihatdan quyidagi natijalarni beradi: energiya xarajatlari kamayadi, ishlab chiqarish samaradorligi oshadi, import qilinadigan energiya resurslariga bog‘liqlik pasayadi, yangi “yashil” ish o‘rinlari yaratiladi va eksport mahsulotlarining xalqaro ekologik talablarga mosligi kuchayadi.

2. Energiya samaradorligini oshirish. Energiya samaradorligi iqlim siyosatining eng arzon va samarali mexanizmlaridan biridir. Korxonalarda energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, binolarni issiqlik izolyatsiyasi bilan ta’minlash, elektr tarmoqlaridagi yo‘qotishlarni kamaytirish va energiya auditi tizimini kengaytirish orqali iqtisodiyotning energiya sig‘imini pasaytirish mumkin.

O‘zbekiston NDC 3.0 hujjatida 2030-yilgacha energiya samaradorligini oshirish sur‘atlarini ikki baravar kuchaytirish rejalashtirilgani qayd etiladi. Shuningdek, mamlakatda energiya tejamkorligi, energiya auditi, konsalting va energiya xizmatlari bozorini rivojlantirish bo‘yicha institutsional choralar ko‘rilmog‘da.

3. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish. Quyosh va shamol energetikasini rivojlantirish uglerod chiqindilarini kamaytirish bilan birga, energiya xavfsizligini mustahkamlaydi. O‘zbekiston geografik joylashuvi tufayli quyosh energiyasi salohiyatiga ega. Qayta tiklanuvchi energiya loyihalari elektr energiyasi ishlab chiqarish tarkibini diversifikatsiya qiladi, tabiiy gazga bosimni kamaytiradi va sanoat uchun barqaror energiya manbalarini yaratadi.

Bu yo‘nalishda davlat-xususiy sheriklik, imtiyozli kreditlar, “yashil” obligatsiyalar, xalqaro moliya institutlari mablag‘lari va tarif siyosatini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

4. Ekologik soliqlar va uglerod narxlash mexanizmlari. Iqlim o‘zgarishini kamaytirishning muhim iqtisodiy vositalaridan biri — ekologik soliqlar va uglerod narxlash mexanizmlaridir. Bunda atrof-muhitga zarar yetkazuvchi faoliyat uchun iqtisodiy javobgarlik kuchaytiriladi. Masalan, yuqori emissiyali korxonalar ko‘proq to‘lov qiladi, energiya tejamkor va kam uglerodli texnologiyalar esa soliq imtiyozlari orqali rag‘batlantiriladi.

Uglerod solig‘i yoki emissiya savdosi tizimi korxonalarni ishlab chiqarish jarayonini modernizatsiya qilishga undaydi. Bu mexanizm bosqichma-bosqich joriy qilinishi kerak, chunki keskin soliq bosimi sanoat raqobatbardoshligiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli ekologik soliqlar “yashil” subsidiyalar, texnologik modernizatsiya dasturlari va ijtimoiy himoya choralari bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

5. Yashil investitsiyalar va yashil moliyalashtirish. Iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash katta moliyaviy resurslarni talab qiladi. Bunda davlat byudjeti bilan birga xususiy sektor, banklar, xalqaro moliya institutlari, grantlar va “yashil” obligatsiyalar muhim rol o‘ynaydi. Jahon banki O‘zbekistonda yashil o‘tish xarajatlarini qoplash va imkoniyatlardan foydalanishda xususiy sektor rivoji, bozor rag‘batlari va moliya bozorlarini rivojlantirish muhimligini ta’kidlaydi.

Yashil investitsiyalar quyidagi sohalarga yo‘naltirilishi maqsadga muvofiq: suv tejovchi texnologiyalar, quyosh va shamol elektr stansiyalari, energiya tejamkor binolar, chiqindilarni

qayta ishlash, ekologik transport, iqlimga chidamli qishloq xo‘jaligi va raqamli monitoring tizimlari.

6. Qishloq xo‘jaligida iqlim sug‘urtasi va suv tejevchi texnologiyalar. Qishloq xo‘jaligi iqlim o‘zgarishiga eng sezgir tarmoqlardan biri bo‘lgani sababli iqtisodiy himoya mexanizmlari zarur. Iqlim sug‘urtasi fermerlarni qurg‘oqchilik, do‘l, issiq to‘lqinlari va hosildorlik pasayishidan himoya qiladi. Suv tejevchi texnologiyalar — tomchilatib sug‘orish, lazerli yer tekislash, yopiq quvurli sug‘orish tizimlari — suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshiradi.

O‘zbekiston NDC 3.0 hujjatida qishloq xo‘jaligi uchun sug‘urta tizimini isloh qilish, maxsus sug‘urta fondi tashkil etish va zamonaviy suv tejevchi texnologiyalarni kengaytirish zarurligi ko‘rsatilgan.

Iqlim o‘zgarishini kamaytirish bo‘yicha iqtisodiy mexanizmlar samarali joriy etilsa, quyidagi natijalarga erishish mumkin:

1-jadval

Iqlim siyosatining milliy iqtisodiyot uchun kutilayotgan natijalari

Yo‘nalish	Kutilayotgan iqtisodiy natija
Energiya samaradorligi	Korxonalar xarajatlari kamayadi, energiya importiga bog‘liqlik pasayadi
Qayta tiklanuvchi energiya	Energiya xavfsizligi mustahkamlanadi, yangi investitsiyalar jalb qilinadi
Suv tejevchi texnologiyalar	Qishloq xo‘jaligi hosildorligi va suvdan foydalanish samaradorligi oshadi
Ekologik soliqlar	Korxonalar kam uglerodli texnologiyalarga o‘tishga rag‘batlanadi
Yashil moliyalashtirish	Iqlim loyihalari uchun xususiy va xalqaro kapital jalb qilinadi
Iqlim sug‘urtasi	Fermerlar va aholi daromadlari iqlim xavflaridan himoyalanaadi

O‘zbekistonning xalqaro iqlim majburiyatlari ham ushbu jarayonni qo‘llab-quvvatlaydi. Mamlakat dastlab 2030-yilgacha YAIM birligiga nisbatan issiqxona gazlari chiqindilarini 10 foizga kamaytirish majburiyatini olgan bo‘lsa, keyinchalik bu ko‘rsatkich 35 foizga oshirilgan. NDC 3.0 doirasida esa 2035-yilgacha YAIM uglerod sig‘imini 2010-yil darajasiga nisbatan 50 foizga kamaytirish maqsadi belgilangan. Iqlim o‘zgarishi O‘zbekiston milliy iqtisodiyoti uchun uzoq muddatli va tizimli xavf hisoblanadi. Uning salbiy ta’siri qishloq xo‘jaligi, suv resurslari, energetika, sanoat, transport, aholi salomatligi va hududiy rivojlanishda namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, suv tanqisligi, qurg‘oqchilik, ekstremal issiqlik va Orolbo‘yi ekologik muammolari mamlakatning barqaror iqtisodiy o‘shishiga bevosita ta’sir qiladi. Shu bilan birga, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash iqtisodiyot uchun yangi imkoniyatlar ham yaratadi. Energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya, yashil moliyalashtirish, ekologik soliqlar, uglerod narxlash, iqlim sug‘urtasi va suv tejevchi texnologiyalar milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi. Eng muhimi, iqlim siyosati ekologik chora sifatida emas, balki iqtisodiy modernizatsiya, resurslardan samarali foydalanish va aholining farovonligini oshirish vositasi sifatida qaralishi zarur. Demak, O‘zbekiston sharoitida iqlim o‘zgarishini kamaytirishning iqtisodiy mexanizmlari quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak: yashil iqtisodiy o‘shish, energiya va resurs samaradorligi, xususiy sektorni rag‘batlantirish, ijtimoiy adolat, hududiy moslashuv va xalqaro moliyaviy hamkorlik. Mazkur yondashuv mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. World Bank. (2023). *Uzbekistan Country Climate and Development Report*.
2. Republic of Uzbekistan. (2025). *Third Nationally Determined Contribution under the Paris Agreement*.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019). *2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida* PQ-4477-son qaror.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). *2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida* PQ-436-son qaror.
5. UNFCCC. (2025). *Uzbekistan Third NDC*.
6. Asian Development Bank, & World Bank Group. (2021). *Climate risk country profile: Uzbekistan*. Asian Development Bank. <https://www.adb.org/publications/climate-risk-country-profile-uzbekistan>
7. International Monetary Fund. (2019). *Fiscal policies for Paris climate strategies—From principle to practice*. International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781498311717.007>
8. Intergovernmental Panel on Climate Change. (2023). *Climate change 2023: Synthesis report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. IPCC. <https://doi.org/10.59327/IPCC/AR6-9789291691647>
9. Nordhaus, W. D. (2013). *The climate casino: Risk, uncertainty, and economics for a warming world*. Yale University Press.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019, October 4). *2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida* (PQ-4477-son qaror). Lex.uz. <https://lex.uz/docs/-4539502>
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022, December 2). *2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida* (PQ-436-son qaror). Lex.uz. <https://lex.uz/uz/docs/-6303230>
12. Republic of Uzbekistan. (2025). *Third nationally determined contribution of the Republic of Uzbekistan under the Paris Agreement*. United Nations Framework Convention on Climate Change. <https://unfccc.int/sites/default/files/2025-11/Uzbekistan%20Third%20NDC.pdf>
13. Stern, N. (2006). *The economics of climate change: The Stern review*. Cambridge University Press.
14. Tol, R. S. J. (2009). The economic effects of climate change. *Journal of Economic Perspectives*, 23(2), 29–51. <https://doi.org/10.1257/jep.23.2.29>
15. World Bank. (2023). *Uzbekistan country climate and development report*. World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/ccdr>